

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОМИСЛОВО-АГЛОМЕРАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ

Розкрито особливості формування економічної ефективності функціонування промислових агломерацій. Розроблено методику та проведено оцінку економічної ефективності розвитку промислових агломерацій України. Запропоновано рекомендації з оптимізації функціональної структури виробничого комплексу агломерацій.

Stepan Ischuk, Olexandr Gladkey. The socio-geographic estimation of economic efficiency of industrial agglomerations development. *The peculiarities of economic efficiency of industrial agglomerations development are disclosed. The methodical approaches to investigations of economic efficiency of industrial agglomerations are explored. The estimation of economic efficiency of Ukrainian industrial agglomeration's development is proposed. The recommendations for optimization of functional structure of industrial complex of agglomerations are defined.*

Вступ. Промислові агломерації належать до особливого типу локальних ТВК, які характеризуються підвищеною ефективністю розвитку виробництва, що забезпечується на основі цілого ряду передумов і факторів. Провідними з них, як показали попередні дослідження, виступають: 1) наявність висококонцентрованого, комунікативного, соціально-розвиненого і перетвореного середовища, в якому складаються сприятливі умови для активної життєдіяльності людей, розвитку їх інтелектуальних і творчих здібностей та підприємницької ініціативи; 2) значний розвиток ринкових відносин, високий рівень інженерного та інфраструктурного облаштування території, посилення комерційних взаємовигідних зв'язків, що проявляються у формуванні висококонкурентного середовища, сприятливого для активізації діяльності соціально-орієнтованих, інноваційних модульних виробництв; 3) концентрація інтелектуальних і творчих ресурсів, які сприяють активізації інноваційних процесів у виробництві, розробці і впровадженню ноу-хау, нових видів сировини і матеріалів; 4) високий рівень міжнародної орієнтованості виробництва, що позитивно впливає на розвиток зовнішньоекономічної діяльності.

Вихідні передумови. З огляду на перелічені фактори, високорозвинені промислові агломерації характеризуються пріоритетністю функціонування високоточного машинобудування, приладобудування, хімії, а також „вищих поверхів” легкої і харчової промисловості, будівельної індустрії, целюлозно-паперового виробництва і видавничої справи тощо. Саме ці види промислового виробництва отримали високі показники економічної ефективності розвитку в провідних промислових агломераціях Західної Європи, Північної Америки, деяких високорозвинених та нових індустріальних країнах Азії та Латинської Америки. Про це свідчать численні аналітичні матеріали і публікації ряду учених: М. Портера (Porter M.), М. Енрайта (Enright M.), М. Фуджіти (Fujita M.), Ж.-Ф. Тісса (J.-F. Thisse), Р. Морено (Moreno R.), С. Геркінгса (Gerking S.), Д. Лайонса (Lyons D.), Г. Кайнеллі (Cainelli G.), Ф. Х. Моліна-Моралеса (Molina-Morales F. X.), Джун-Джі Ву, Сьонг-Хун Чу (JunJie Wu, Seong-Hoon Cho) та ін. Однак, особливості економічної ефективності розвитку промислових агломерацій України в ринкових умовах ще детально не розглядалися.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження виступають промислові агломерації України, а предметом – суспільно-географічна оцінка економічної ефективності їх функціонування. Метою даного дослідження є розробка конкретної методики та проведення оцінки економічної ефективності функціонування промислово-агломераційних утворень в ринкових умовах, а завданнями – визначення оптимального набору індексів економічної ефективності агломерацій, дослідження особливостей розподілу показників рентабельності та продуктивності праці окремих видів промислового виробництва в ядрах і периферійних районах промислово-агломераційних утворень України із виявленням загальних закономірностей їх

територіальної організації, а також розробка конкретних рекомендацій з оптимізації функціональної структури виробничого комплексу агломерацій.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки економічної ефективності нами було обрано два найбільш вживаних показники: продуктивність праці (грн./чол.) та рентабельність промислового виробництва (%). Саме ці індекси, на думку С. Мочерного і К. Кривенка, найбільш повно відтворюють особливості економічного розвитку виробничої діяльності в регіоні [2]. Ці показники були проаналізовані у розрізі окремих низових адміністративних районів та міст обласного підпорядкування тих областей України, в межах яких формуються промислові агломерації. Результати аналізу представлені на рис. 1-7, що наводяться нижче.

Детальний аналіз економічної ефективності розвитку промислових агломерацій України слід, на нашу думку, розпочати з опису ядер агломерування (рис. 1). Кожне з них, як видно з рисунку 1, характеризується своєрідним набором високоефективних видів промислового виробництва, що виникли через специфічний вплив історичних, соціальних, природно-ресурсних, транспортно-комунікаційних, науково-інноваційних умов і факторів.

Так, місто Київ характеризується найвищими показниками продуктивності праці в харчовій промисловості та у виробництві і постачанні електроенергії, газу і води. Ця ситуація пояснюється значною концентрацією в столиці відносно невеликих за чисельністю персоналу та наявними основними засобами енергокомпаній та підприємств з виробництва продуктів харчування, що розповсюджують свою продукцію далеко за межі зони агломерування. Причому, в першому випадку, висока концентрація в Києві енергорозподільчих організацій склалась під впливом яскраво вираженого політичного чинника та не може бути пояснена традиційною для радянської економічної географії наявністю відповідних природних чи людських ресурсів. Фактично, київські енергокомпанії відсторонені від власне виробництва електроенергії та залишили за собою лише комерційну частину виробничого процесу.

Доволі високими залишаються показники продуктивності праці в хімічному виробництві столиці, а також в обробці мінеральної сировини та виробництві неметалевої мінеральної продукції. Ці види діяльності мають для сучасної столиці пріоритетне значення оскільки характеризуються комерційною направленістю, що забезпечує високий економічний ефект при стабільних показниках споживання готової продукції.

При аналізі рентабельності промислового виробництва Києва, слід наголосити на високому рівні її показників в лісопереробному комплексі (переважно, за рахунок целюлозно-паперового виробництва та видавничої діяльності) та в галузях споживчої орієнтації (легка, харчова промисловість). Доволі висока рентабельність характерна і для інноваційної хімії та машинобудування. Ці два останні види виробництва, що виступають пріоритетними у розвитку промислових агломерацій високорозвинених країн світу, в м. Києві ще не досягли передових позицій, однак, порівняно з іншими агломераційними утвореннями в Україні, вони мають найвищі показники ефективності промислового виробництва, що свідчить про наявність позитивних зрушень в господарстві столиці. Решта високорентабельних видів виробництва є традиційними для агломерацій країн з перехідною економікою [6;7], їх пріоритетність в показниках ефективності виробництва проявляється й в інших ядрах промислових агломерацій України.

Так, в м. Харкові високі показники рентабельності і продуктивності праці притаманні підприємствам харчової та лісопереробної промисловості і видавничої діяльності, хімії та нафтохімії. Розвиток машинобудування залишається на доволі низькому рівні, оскільки більшість підприємств після розпаду СРСР зупинила свою діяльність внаслідок відсутності ринків збуту та низької інноваційності виробничого процесу. Підвищені показники рентабельності мають традиційні для трансформаційної економіки види промислового виробництва: енергетика, обробка мінеральної сировини та виробництво неметалевої мінеральної продукції тощо. М. Харків, як вже зазначалось, має незначні темпи розвитку промисловості, що тісно пов'язано із її низькою ефективністю. У 2006 році індекс обсягу

виробництва порівняно з 1990-м роком складав лише 80,1%, в той час, як відповідний показник по Києву становив 200,5%.

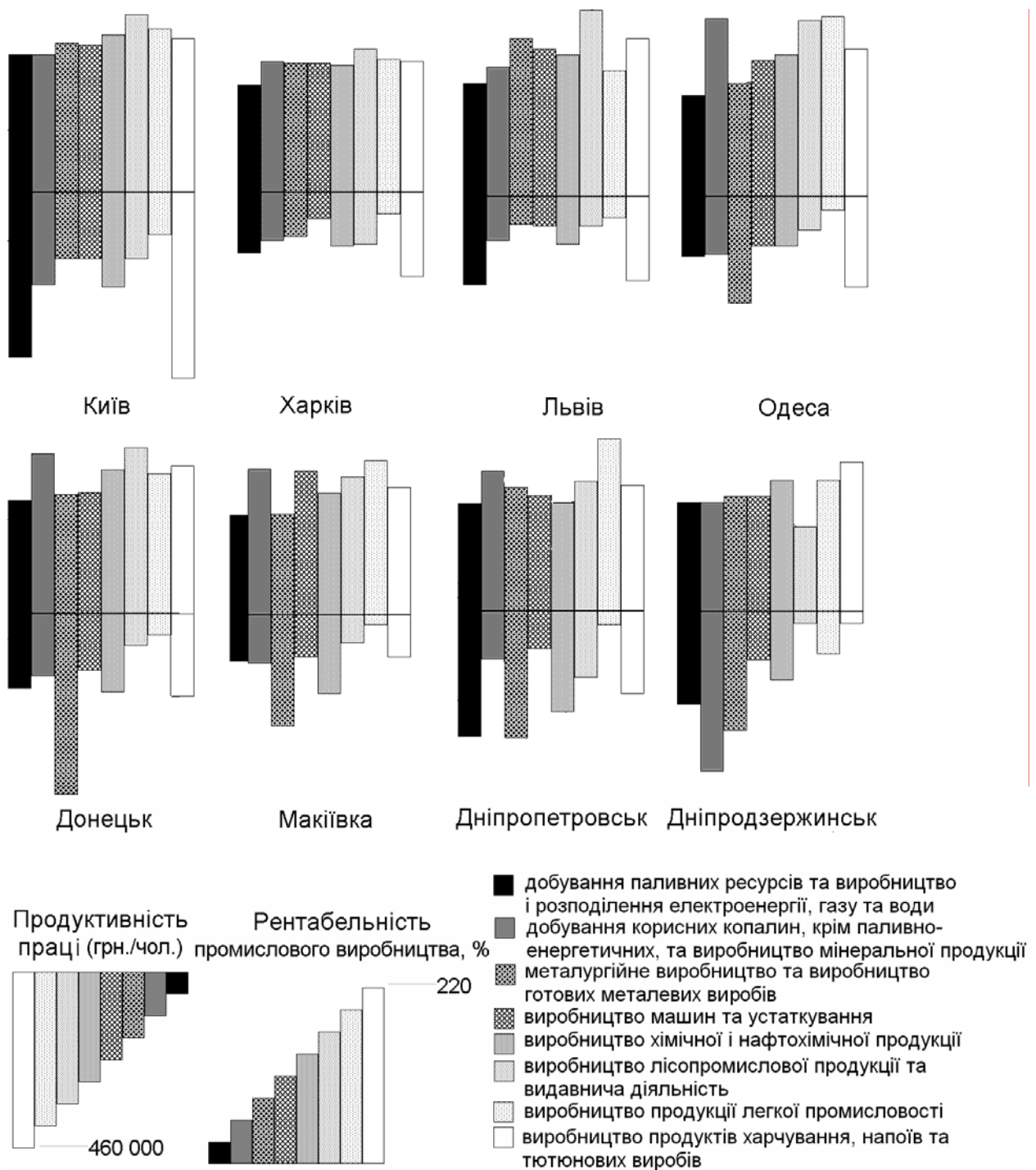

Рис. 1. Економічна ефективність розвитку виробництва ядер промислових агломерацій України

Для Львова характерним є переважання високих показників економічної ефективності в традиційних для пострадянських агломерацій видах промислового виробництва при збільшених показниках лісопереробної промисловості, що має як природно-ресурсне, так і історичне підґрунтя. Проте, в місті ефективно розвиваються інноваційні види машинобудування, виробництва транспортних засобів, електронних приладів, електричного та оптичного устаткування тощо. Рівень рентабельності машинобудування Львова досягає столичних показників. Ці тенденції вимагають істотної уваги з боку місцевих органів влади

та потребують активної державної підтримки. В решті випадків, для Львова характерні ті ж самі структурні диспропорції, що склалися в більшості агломераційних утворень України.

В Одесі високі показники рентабельності і продуктивності праці склались на підприємствах легкої і харчової промисловості, виробництва лісопромислової продукції і видавничої діяльності, металургії та у виробництві готових металевих виробів, обробці мінеральної сировини. Інноваційні підприємства міста суттєво відстають в своєму розвитку. Проте, останнім часом намітились позитивні тенденції активізації високотехнологічного хімічного і нафтохімічного виробництва, що пов'язано із зростанням транзиту сировини через нафтовий термінал.

Ядра Донецько-Макіївської і Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерацій, окрім традиційних для українських агломераційних утворень видів промислової активності, характеризуються підвищеною ефективністю функціонування традиційно-розвинених виробництв сировинної орієнтації: гірничодобувної і металургійної промисловості та виробництва палива й енергії. Так, зокрема, міста Донецьк і Дніпропетровськ мають найвищий рівень продуктивності праці в металургії серед інших агломераційних ядер України, а також займають передові позиції по ефективності функціонування гірничодобувної промисловості. Інноваційні види діяльності в цих містах розвинені слабо, переважно через специфічну структуру господарювання, недостатній рівень використання творчого і науково-інноваційного потенціалу, а також через ослаблення соціально-економічного ефекту агломерованих територій. Також внаслідок недостатньої інтенсивності процесів урбанізації сповільнились процеси формування висококонцентрованого та соціально-трансформованого середовища.

В містах-ядрах другого порядку, що належать до поліцентричних агломераційних утворень (Макіївка, Дніпродзержинськ) інноваційні види виробництва мають більш високі показники рентабельності і продуктивності праці, ніж в основному ядрі. Це можна пояснити формуванням в них праценадлишкового ринку висококваліфікованої робочої сили, здешевленням промислового використання земельних ресурсів, зниженням рівня конкурентності середовища та „бюрократичної ренти”, більш сприятливими умовами для розвитку технополісів і технопарків [5]. Однак, в решті випадків ці міста також відтворюють ситуацію, що характерна для Донецька і Дніпропетровська. Лідируючі позиції в показниках рентабельності і продуктивності праці в них займають сировинно-орієнтовані підприємства гірничодобувної промисловості і металургії, а також лісопереробної (переважно, на основі целюлозно-паперового виробництва та видавничої діяльності) і харчової промисловості.

Таким чином, ядра промислових агломерацій України переживають складні та суперечливі трансформаційні процеси, викликані активізацією ринкових відносин, розвитком конкурентного середовища і підприємництва. Під їх впливом, галузева структура промисловості зазнає істотних змін, спрямованих на оптимізацію виробничої діяльності та формування максимальної ефективності функціонування підприємств в нових умовах господарювання. Подібні трансформаційні процеси характерні і для периферійних територій агломерацій, однак мають в їх межах різну специфіку та інтенсивність прояву.

Так, навколо Києва сформувались території високої ефективності функціонування промислового виробництва, а деякі з них за своїми темпами розвитку набагато випереджують ядро (рис. 2). Зокрема, в Броварському, Бориспільському, Вишгородському районах обсяги промислового виробництва перевищують показники 1990-го року більше, ніж у десять-дванадцять разів, а в Миронівському районі – в 7 разів.

Фастівський, Києво-Святошинський, Васильківський райони мають індекс обсягу виробництва на рівні 200%, а решта агломерованих територій – понад 100%. Все це свідчить про формування навколо Києва високоіндустріальної агломерованої зони, в межах якої відбувається концентрація тих видів виробництва, що активно використовують переваги агломераційного ефекту території. Найвищими показниками продуктивності праці на агломерованих територіях Київщини вирізняються металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (Вишгородський район), хімічна промисловість

(Обухівський район), лісопереробна промисловість та видавнича діяльність (Обухівський, Броварський, Фастівський райони), добування і обробка неметалевої мінеральної сировини (Вишгородський, Бориспільський райони). Щодо рентабельності, то найбільші її показники намітились на підприємствах лісопереробної і легкої промисловості (Вишгородський район), легкої і харчової промисловості (Бородянський, Макарівський, Бориспільський райони), виробництва готових металевих виробів (Бородянський, Бориспільський райони). Інноваційне виробництво машинобудування і хімії в більшості агломерованих районів має середні показники економічної ефективності, порівняно з іншими видами промислової діяльності. Проте, за межами Київської агломерації показники рівня рентабельності і продуктивності праці знижуються.

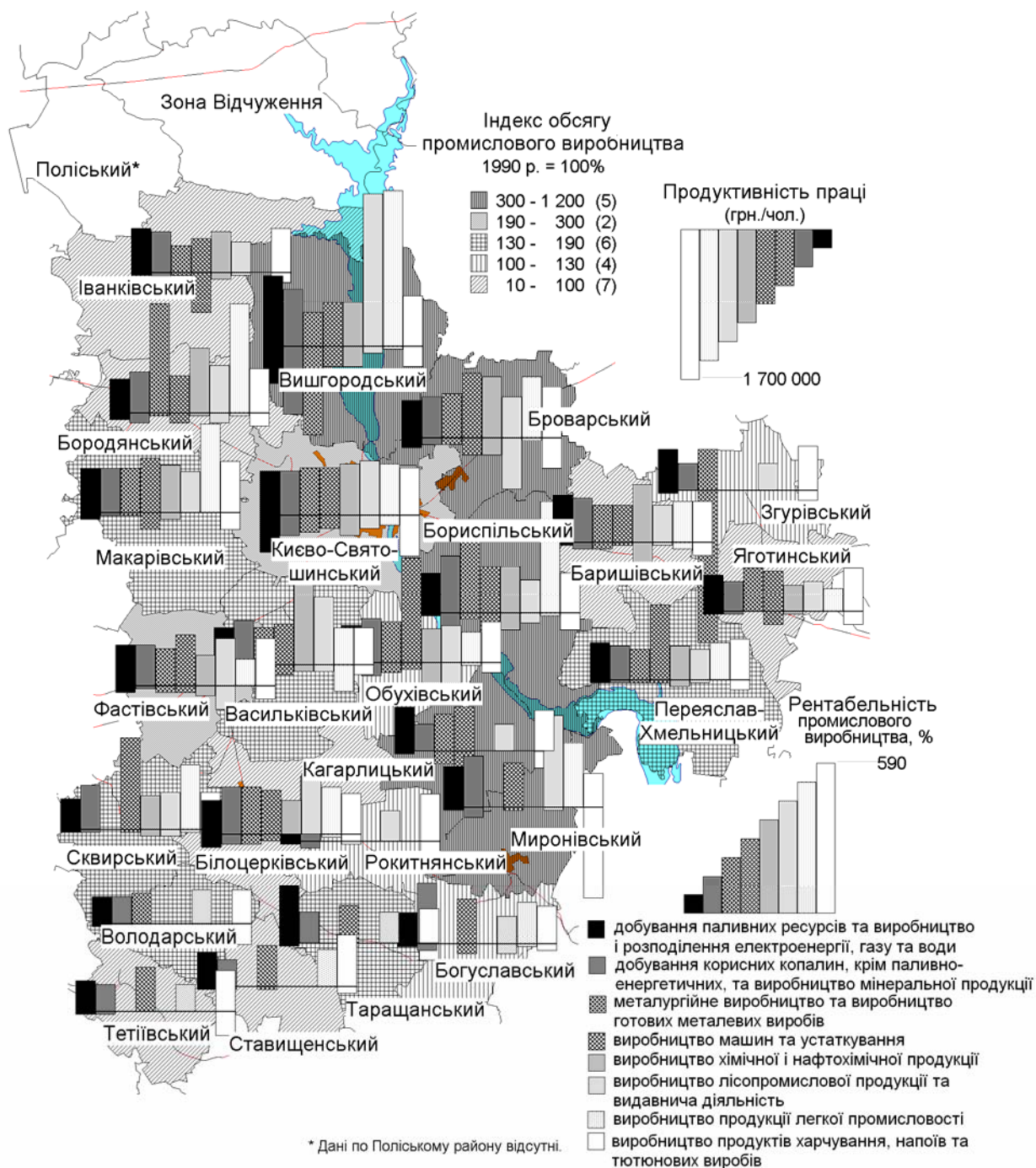

Рис. 2. Економічна ефективність промислового виробництва Київської області, 2006 р.

Найвищий рівень рентабельності виробництва машин і обладнання спостерігається в Обухівському районі, а високотехнологічних продуктів хімічного виробництва і нафтохімії (на довізній сировині) – у Васильківському і Києво-Святошинському районах. Ці території, за розробками „ДІПРОМІСТ” та АТ „Київпроект” складають основу майбутнього столичного технополісу [1].

Ще однією особливістю периферійної зони Київської агломерації є те, що в її межах представлено майже весь набір видів промислового виробництва (отже, галузева різноманітність дуже висока), переважна частина яких має вищі показники економічної ефективності функціонування ніж на неагломерованих територіях. Це свідчить про виняткову важливість агломераційних процесів та значний вплив на розвиток промислового виробництва агломераційного ефекту Києва. Створивши навколо себе (за рахунок виключно високого розвитку соціальних функцій) середовище унікальних конкурентних переваг функціонування виробництва, столичне місто забезпечує йому винятково сприятливі умови для зростання прибутків, інноваційності, модульності, міжнародної орієнтованості, прогресивності.

За межами Київської агломерації, ефективність розвитку різних видів промислового виробництва істотно знижується. Більш високі показники спостерігаються в „традиційних” для країн з перехідною економікою видах діяльності: харчовій і лісопереробній промисловості, виробництві палива та енергії. Інноваційні види промислової активності залишаються майже нерозвиненими, що свідчить про низький вплив наукового потенціалу столиці поза межами агломерації та про скорочення рівня різноманітності галузевої структури промисловості. Основу господарського освоєння неагломерованих територій, за деяким винятком (Миронівського, Білоцерківського районів), складають місцеві виробництва, орієнтовані на потреби внутрішнього ринку. Аналогічна ситуація простежується й в інших агломераційних утвореннях України.

Особливостями розвитку Харківської агломерації є те, що її периферійні території характеризуються значно меншими темпами економічного розвитку, ніж київські (рис. 3). Так, Харківський, Нововодолазький, Вовчанський райони характеризуються середніми індексами обсягу промислового виробництва (60-80%) у порівнянні з 1990-м роком. Лише Дергачівський і Чугуївський райони перевищують 100% за цим показником. Високі темпи розвитку виробництва на неагломерованих територіях притаманні здебільшого тим слабоагломерованим районам, які характеризувались в минулому найвищим рівнем падіння виробничих потужностей (Великобурлуцький, Дворічанський, частково Ізюмський райони). Така ситуація пояснюється, як вже зазначалось, значним рівнем падіння обсягів виробництва в галузях машинобудування Харківської області, яке було профільним за часів СРСР [3]. Це пов'язано із різким зниженням конкурентоспроможності морально та технічно застарілих виробництв, які в нових економічних умовах за широкого притоку закордонних інноваційних технологій не можуть знайти ринків збуту. В результаті спостерігається значне падіння виробництва інноваційних машин і обладнання як в самій Харківській агломерації так і за її межами.

Це підтверджуються при аналізі показників економічної ефективності виробництва окремих районів Харківської області. Так, майже на всій території дослідження (окрім Дергачівського та Богодухівського районів) рентабельність і продуктивність праці інноваційних виробництв машинобудування і хімії вкрай незначна. Натомість, зростають показники рентабельності харчової промисловості (майже в усіх районах, особливо в Харківському, Золочівському, Борівському, Сахновщинському), лісопереробної промисловості (Ізюмський район), гірничодобувної промисловості та виробництва неметалевої мінеральної продукції (Лозівський, Красноградський, Коломацький, Шевченківський райони), виробництва палива та енергії. Високі показники продуктивності праці спостерігаються в харчовому, гірничодобувному, паливно-енергетичному виробництвах, а також в лісопереробній промисловості і видавничій діяльності (поблизу ядра агломерації).

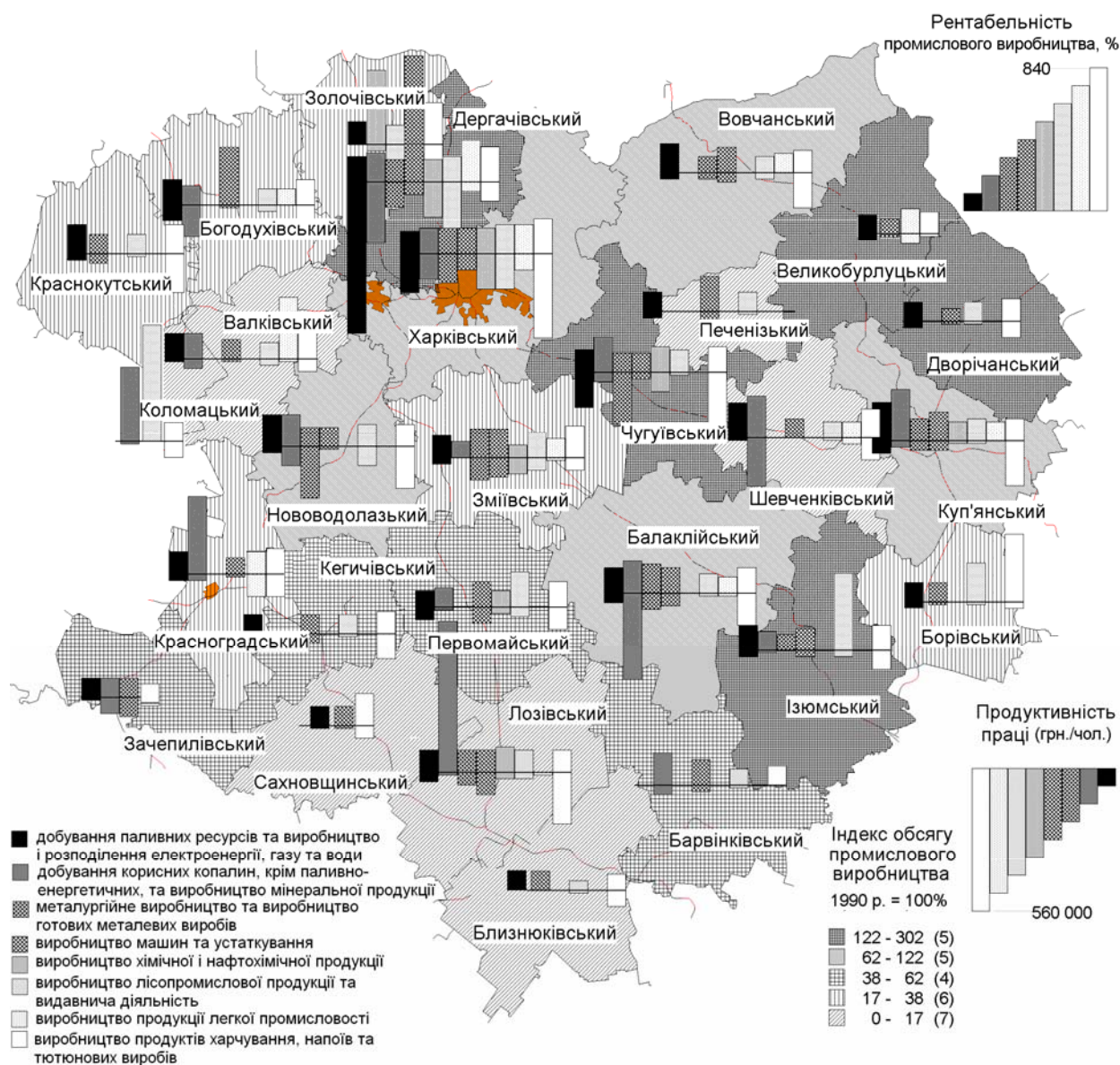

Рис. 3. Економічна ефективність промислового виробництва Харківської області, 2006 р.

Високоагломеровані території Харківської області мають вищі показники економічної ефективності виробництва електроенергії та різних енергоресурсів (Дергачівський район), продуктів харчування (Харківський, Чугуївський, Нововодолазький, Валківський, Вовчанський райони), продукції лісопереробної і легкої промисловості (Валківський, Харківський, Дергачівський райони), хімічного виробництва (Золочівський район).

Високі показники рентабельності інноваційних підприємств машинобудування, як вже зазначалось, сформувались лише в Дергачівському (підприємства ДП НДПІ „Енергосталь” та ін.) та Богодухівському, частково в Харківському (підприємства НВЦ „Техноситез” та ін.) районах. Однак, останнім часом виникли позитивні тенденції розвитку машинобудування (зокрема, виробництва деталей і ремонту тракторів та інших сільськогосподарських машин) в Печенізькому районі, який раніше вважався депресивним [3]. Наближеність до Харкова і наявність працездатного ринку робочої сили сприяють розвитку агломераційних промислових підприємств на його території.

Отже, Харківська агломерація характеризується більш ослабленим впливом на формування показників економічної ефективності промислового виробництва території, ніж Київська. Однією з основних причин цього є різке зниження обсягів виробництва машинобудівних та хімічних підприємств, недостатня активізація науково-інноваційної,

фінансово-інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності, зниження рівня розвитку ринково-комерційних і підприємницьких сил. В майбутньому, Харківська агломерація повинна розвиватись на основі широкого залучення підприємницького і корпоративного капіталу, створення дочірніх підприємств і філіалів машинобудівних транснаціональних корпорацій, діяльність яких сприятиме підвищенню рентабельності та інноваційності виробництва електроніки, електротехніки, верстатів, оптичних і вимірювальних приладів тощо.

Львівська агломерація має доволі подібні до Харківської тенденції підвищення рівнів економічного розвитку у розрізі окремих низових районів (рис. 4). Так, високі індекси зростання обсягів промислового виробництва, порівняно з 1990-м роком, спостерігаються лише на деяких агромерованих територіях (Перемишлянський, Городоцький, Жовківський райони) та в межах регіонів інтенсивного освоєння мінерально-сировинних ресурсів (Стрийський, Яворівський, Сколівський райони). Решта низових адміністративних районів агломерації характеризуються повільними темпами індустріального розвитку (в тому числі і Пустомитівський район та м. Львів). Індекси обсягів їх промислової продукції не досягли 100%. Однак, ситуація на більшості неагломерованих територій, в тому числі в межах крупного промислового вузла області (Дрогобицько-Бориславського) виявляється ще складнішою. Наведені вище показники в цих регіонах складають в середньому 50-80%.

В межах Львівської агломерації високі показники рентабельності і продуктивності праці, окрім традиційної для України харчової і лісопереробної промисловості та виробництва палива й енергії, складаються в легкій промисловості (особливо, в текстильному виробництві, виробництві одягу, хутра та виробів з нього), а також в хімії і нафтохімії. Так, високорентабельні підприємства легкої промисловості розвиваються в Миколаївському, Городоцькому, Пустомитівському районах, а за її межами – в Дрогобицькому. Продуктивність праці є доволі високою в історично сформованому та природно-зумовленому лісопереробному господарстві (особливо, у Кам'янка-Бузькому районі), а також в хімічному виробництві, зокрема при виготовленні гумових та пластмасових виробів (Городоцький, Яворівський райони). Доволі відчутною є висока рентабельність виробництва металів та виробів з них, а також неметалевої мінеральної продукції що залежить, переважно, від постійного зростання попиту на ці види товарів в агломерації.

Характерною рисою Львівської агломерації є зростання показників ефективності функціонування машинобудівних та хімічних підприємств. Сприятливе суспільно-географічне положення на кордоні з державами Євросоюзу, наявність працездатного ринку кваліфікованої робочої сили (що лишився з часів СРСР) та деякі інші чинники сприяли активізації підприємницької активності, транскордонній дифузії інновацій та розвитку міжнародної співпраці в Львівській агломерації. Як свідчать офіційні дані обласної статистики за 2006 рік, чисельність інноваційних машинобудівних підприємств області та обсяги реалізованої продукції постійно зростають, особливо у виробництві електродвигунів і генераторів змінного струму, електричної високовольтної апаратури, телефонів і відеофонів (які виготовляють всього два підприємства в Україні).

За межами Львівської агломерації високі показники рентабельності виробництва притаманні підприємствам лісопереробної промисловості, а також харчової промисловості та енерговиробничим компаніям. Крім того, ефективно розвиваються хімічні та нафтохімічні підприємства, як на основі місцевих ресурсів, так і за рахунок зростання транзиту сировини нафтопроводами (Буський, Сокальський, Жовківський райони). Декілька слів слід сказати про потужний Дрогобицько-Бориславський промисловий вузол. Найбільш рентабельні підприємства цього локального територіально-виробничого утворення функціонують в галузі лісопереробної, легкої і харчової промисловості. Однак, інноваційні види промислової діяльності, на відміну від Львівської агломерації, розвинені слабо. Отже, вузловий ефект Дрогобича, Борислава, Трускавця і Стебника залишається недостатньо розвиненим. Вони

меншою мірою притягують до себе інноваційно- та ринково-спрямовані виробництва, оскільки не створюють для цього необхідних економічно вигідних мов.

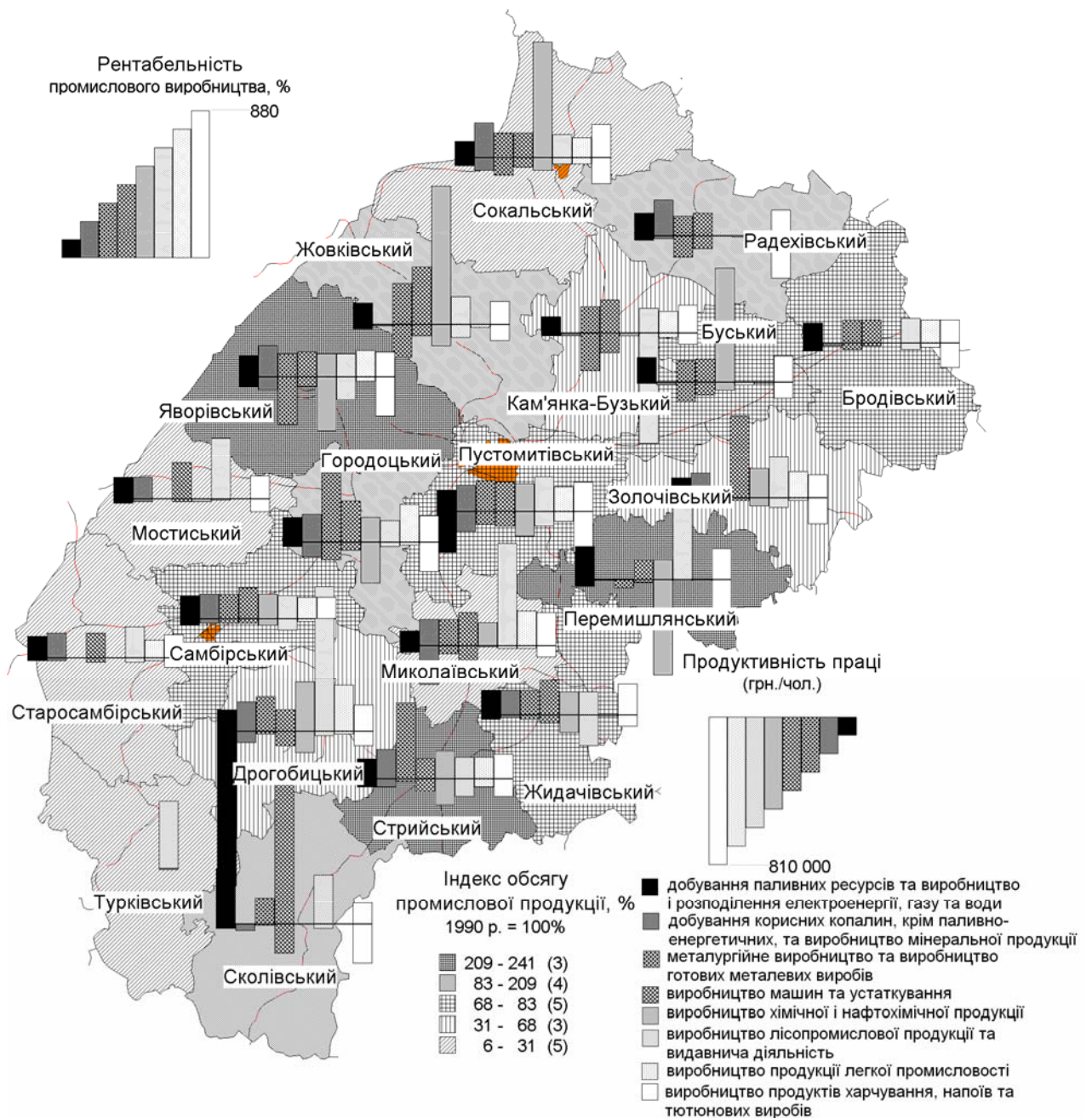

Рис. 4. Економічна ефективність промислового виробництва Львівської області, 2006 р.

Таким чином, Львівська агломерація характеризується сприятливими тенденціями зростання економічної ефективності промислового виробництва, що формуються за рахунок активного формування агломераційного ефекту території та розвитку транскордонної співпраці з державами ЄС. Їх подальша підтримка дасть змогу значно активізувати трансформаційні процеси в економіці області, що забезпечить перехід до ринкових основ господарювання.

Одеська агломерація на даний момент виступає одним із найменш розвинених моноцентричних агломераційних утворень в Україні. Як зазначалось, це обумовлено історично запізнілим періодом індустріального освоєння цього краю та недостатньо активними процесами урбанізації навколо Одеси. Значний негативний вплив також був пов'язаний з позбавленням Одеси статусу вільної економічної зони Порто-Франко (в 1959

році), що значно скоротило її індустріальний потенціал та активність розвитку портового господарства і міжнародних зв'язків.

Так, індекс обсягу промислової продукції в місті Одеса порівняно із 2000-м роком складає всього 102% (в той час, як в Києві він вдвічі більший). Невисоким є цей індекс також в Овідіопольському, Біляївському і Білгород-Дністровському районах (177-260%). Лише в Комінтернівському районі, за рахунок активізації діяльності порту Южний та нафтохімічної промисловості (Одеського нафтового терміналу) індекс обсягів виробництва перевищує 900% (рис. 5).

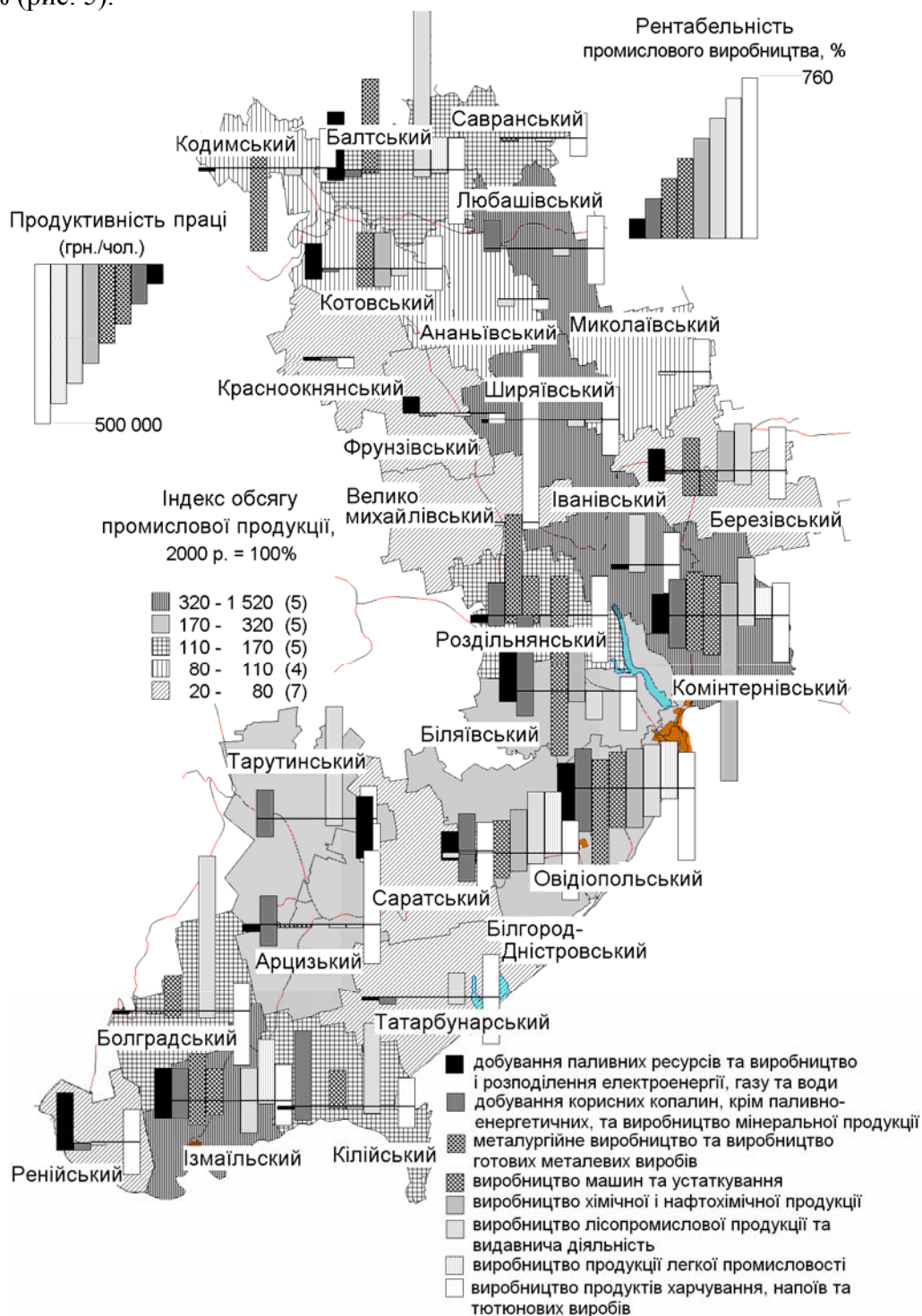

Рис. 5. Економічна ефективність промислового виробництва Одеської області, 2006 р.

Доволі високі показники зазначеного вище індексу склались і на деяких неагломерованих територіях Одеської області (Іванівський, Ширяївський, Любашівський,

Ізмаїльський райони), однак це пов'язано переважно з значними темпами падіння промислового виробництва наприкінці 90-х років XX ст. Зараз їх промисловий потенціал поступово відновлюється. В переважній більшості інших районів індекс обсягів промислової продукції порівняно із 2000-м роком не перевершує 100%.

Стабільно високими показниками рентабельності в периферійній зоні Одеської агломерації характеризуються легка і харчова промисловість та лісопереробний комплекс і видавнича діяльність (в усіх агломерованих районах). Крім того, спостерігаються високі показники рентабельності виробництва машин та устаткування в Біляївському районі (виробництво запасних частин для легкових і вантажних автомобілів, причепів та ін.), а також виробництва мінеральної продукції в Овідіопольському.

Високі показники продуктивності праці в Одеській агломерації, як вже зазначалось, склались на хімічному виробництві Комінтернівського району, а, крім того, при виробництві машин і устаткування в Біляївському, металів та виробів з них в Овідіопольському районах, на підприємствах харчової промисловості по всій території агломерації (переважно, через її приморську спеціалізацію).

Неагломеровані території характеризуються підвищеною економічною ефективністю традиційних для постсоціалістичних країн видів промислової активності. За різноманітністю галузевої структури та особливостями економічної ефективності винятком є Ізмаїльський та Роздільнянський райони. Вони займають вигідне суспільно-географічне положення (на перетині морських і річкових шляхів по Дунаю – Ізмаїльський район та поблизу високоагломерованих територій і потужних залізничних комунікацій - Роздільнянський), що наклало свій відбиток на ефективності розвитку промислового виробництва.

Подальше формування і розвиток Одеської агломерації залежить від того, чи зможе вона ефективно скористатися перевагами унікального приморського суспільно-географічного положення та агломераційного ефекту мільйонного міста Одеси. Комплексне поєднання впливу цих двох факторів сприятиме зростанню індустріального потенціалу території, комерційної ефективності виробництва, активізації міжнародних зв'язків і налагодженню тісної співпраці із сусідніми державами Чорноморського регіону.

Донецько-Макіївська промислова агломерація сформувалась у індустріально високо-освоєному урбанізованому середовищі на основі активного використання мінеральної сировини, паливних ресурсів та концентрації робочої сили. Однак, разом з цим вона успадкувала від радянського періоду індустріалізації і певні системні недоліки, які істотно впливають на особливості її агломераційного ефекту. Зокрема, виникнувши на базі історично-молодих близько-розташованих робітничих поселень (Юзівка, Макіївка та ін.), вона не сформувала навколо себе високоперетвореного соціально-розвиненого урбанізованого середовища, що наклало негативний відбиток як на структурні особливості індустріального розвитку агломерації (в якій переважають здебільшого сировинні місткі і низькоінноваційні підприємства, що не потребують ефективного використання агломераційного ефекту), так і на низьку концентрацію прогресивних технологій, інтелектуальних і творчих ресурсів, ринкових і підприємницьких сил. Деякою мірою це ж стосується і Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації, однак без урахування історичного чинника.

Донецько-Макіївська агломерація характеризується середніми показниками індексу обсягів промислового виробництва (рис. 6), порівняно з 1990-м роком, навколо ядра (153%) та поступовим їх зменшенням на периферії (40-70%). Лише Ясинуватський район області, серед інших агломерованих територій, має більш високий рівень динаміки виробництва (понад 300%). Це пояснюється максимальною наближеністю та сприятливою транспортною доступністю Яснуватої до ядра агломерації. В місті розвиваються ті види промислової діяльності, що орієнтовані на потреби Донецька: харчова промисловість, виробництво електроенергії та газу, неметалевої мінеральної продукції тощо.

Низькі показники динаміки виробництва інших агломерованих територій виникли внаслідок поширення депресивних процесів в галузі добування паливних ресурсів,

скорочення обсягів виробництва в гірничодобувній промисловості та в інших традиційних для Донбасу видах економічної діяльності. Ці території агломерації ще не повністю адаптувалися до нових економічних умов господарювання і не змогли ефективно використати переваги агломераційного ефекту, як в Ясинуватій.

Рис. 6. Економічна ефективність промислового виробництва Донецької області, 2006 р.

Решта території Донецької області, крім Добропільського, Слов'янського та Красноармійського районів характеризуються значно нижчими темпами розвитку виробництва, ніж центральні агломеровані райони (індекс обсягу виробництва не перевищує 70%).

Найбільш рентабельними видами економічної діяльності агломерованих територій виступають лісопереробне (Ясинуватський, Шахтарський, Амвросіївський райони) і гірничодобувне виробництво та харчова промисловість, а також хімічні виробництва (Ясинуватський район) та виробництва гумових і пластмасових виробів (Шахтарський, Мар'їнський райони). Вкрай низькими є показники економічної ефективності машинобудування, фактично ці інноваційні підприємства в агломерації представлені дуже слабо.

Висока продуктивність праці в агломераційному середовищі Донецька-Макіївки формується в традиційних видах промислової діяльності: гірничодобувному та металургійному виробництві. Особливо вона висока в Ясинуватському і Шахтарському районах. При чому перший район також визначається підвищеною продуктивністю праці підприємств машинобудування (виробництва електротехніки, обладнання для електромереж та ін.), що додатково підтверджує викладені вище позиції щодо нього.

За межами агломерації висока продуктивність праці спостерігається в крупних промислових вузлах області. Так, Горлівсько-Єнакіївський вузол має високі показники ефективності виробництва металів та металовиробів, продукції хімічних підприємств (зокрема, фармацевтичної промисловості), Маріупольський вузол визначається ефективним розвитком металургії та металоємного машинобудування, Добропільський – гірничодобувної промисловості, Краматорсько-Слов'янський – гірничодобувною та металургійною тощо. Однак, істотною різницею між Донецько-Макіївською агломерацією та вузловими промисловими утвореннями Донецької області є те, що в першій складаються сприятливі умови для розвитку соціально-орієнтованих високотехнологічних видів промислового виробництва, які потребують значних затрат інтелектуальної і творчої праці та наявності висококонкурентного ринкового середовища і постійних ринків збуту готової продукції. Саме тому, в межах промислових вузлів розвиваються переважно сировинно- та енергоємні низькоінноваційні види людської діяльності.

Донецько-Макіївська промислова агломерація потребує суттєвої оптимізації своєї галузевої і територіальної структури. В її межах слід створити передумови для розвитку агломерованих соціально-орієнтованих видів виробничої діяльності, які б характеризувались підвищеним соціально-економічним ефектом розвитку в урбанізованому середовищі. Потребують винесення, закриття і перепрофілювання низькорентабельні підприємства гірничодобувної та металургійної промисловості. Ці проблеми знаходять часткове розв'язання в рамках створення в м. Макіївці потужного технополісу [5], однак цілий ряд диспропорцій ще потребують вирішення і усунення.

Основною серед них є створення ефективної олігополістичної конкуренції серед спеціалізованих виробництв Донецької області, яка можлива за умов широкого роздержавлення і корпоратизації гірничодобувних і металургійних підприємств, розвитку фінансово-промислових груп, концернів та виробничих об'єднань, які б працювали на засадах прозорості, ринковості та політичної незаангажованості. Серед підприємств інноваційного та соціально-орієнтованого профілю має отримати розвиток вільна підприємницька ініціатива, що призведе до формування висококонкурентного ринкового середовища та зростання показників ефективності виробничих процесів.

Дніпропетровсько-Дніпродзержинська агломерація сформувалась на базі потужної спеціалізації на виробництві чорних металів, металовиробів та металоємного машинобудування. Ці види діяльності тривалий час залишаються профільними в товарному експорті України, тому ядро агломерації характеризується високими показниками індексу обсягу промислового виробництва (500% в Дніпропетровському районі порівняно з 2000 роком) (рис. 7). Високі індекси притаманні також іншим агломерованим територіям, які мають розвинене металургійне виробництво - Верхньодніпровському (173%), Синельниківському (223%), Новомосковському (130%), а також тим, що характеризуються наявністю високорентабельних агломераційних підприємств (Солонянський район – 160%). Поза межами агломерації підвищена динаміка обсягів виробництва спостерігається в Криворізькому промисловому вузлі (4% порівняно з 2000-м роком), а також у Томаківському, Царичанському і Межівському районах, які характеризувались найвищими темпами падіння виробництва наприкінці 90-х років.

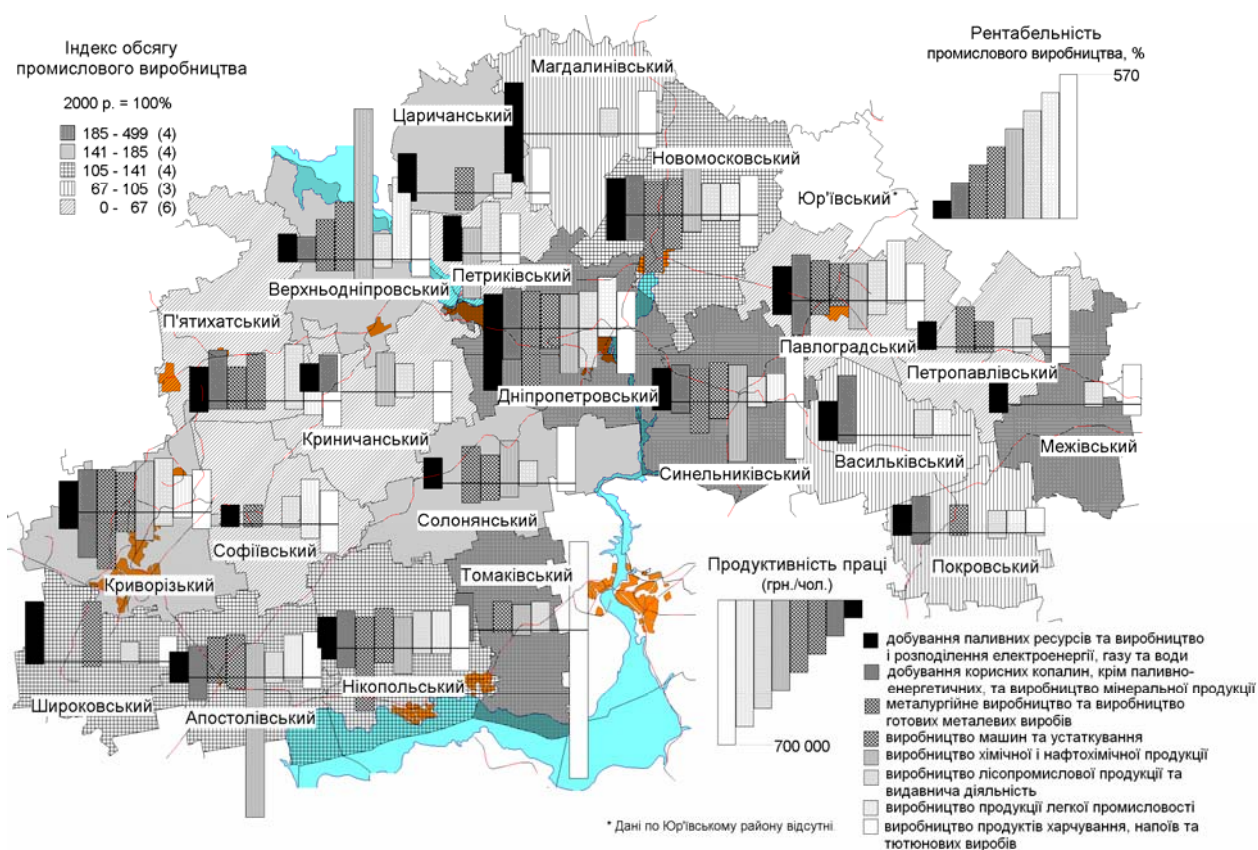

Рис. 7. Економічна ефективність промислового виробництва
Дніпропетровської області, 2006 р.

В межах Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації сформувався ряд високорентабельних виробництв. Зокрема, до них належать підприємства з виробництва палива та енергії, чорної металургії, легкої промисловості, виробництва неметалевої мінеральної продукції. Вони ж визначаються найвищими показниками продуктивності праці, особливо в металургійній та гірничодобувній діяльності. Залишається високоефективною й харчова промисловість, особливо на периферійних територіях агломерації, які не мають високорозвинених спеціалізованих виробництв (Солонянський, Синельниківський, Петриківський райони). Однак, підприємства точного машинобудування та інноваційної хімії залишаються на середніх позиціях за показниками ефективності промислового виробництва. Це пояснюється тими ж причинами, що у випадку Донецько-Макіївської агломерації. Зазначимо лише, що провідним чинником недостатньої ефективності цих видів промислової діяльності є низький рівень соціальної перетвореності урбанізованого середовища агломерації, в якому не сформовано достатніх основ для створення ринкових механізмів функціонування підприємств периферійних територій, висококонкурентного підприємницького середовища, зростання інтелектуального і творчого потенціалу, бізнесової активності тощо.

На більшості неагломерованих територій високі показники рентабельності і продуктивності праці притаманні підприємствам харчової промисловості (Томаківський, Петропавлівський, Павлоградський, Софіївський, Криничанський, П'ятихатський райони та ін.), а також металургії і хімії (Апостолівський, Нікопольський райони). Криворізький район також характеризується доволі високими показниками рентабельності металургії, однак, на відміну від інших неагломерованих територій, має більш високий рівень ефективності машинобудування і хімії (що пов'язано із потужним вузловим ефектом районного центру). Для неагломерованих Апостолівського, Нікопольського і Криворізького районів також притаманна найбільш повна глибокодиферсифікована структура промислового виробництва, що має високий коефіцієнт галузевої різноманітності. Решта неагломерованих територій

характеризується зростанням ефективності виробництва лише певних окремих видів виробництва. Такими є Томаківський, Магдалинівський, Петропавлівський, Васильківський, Межівський та інші райони.

Таким чином, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська промислова агломерація потребує ефективного впровадження ринкових механізмів розвитку комерційно спрямованих соціально-орієнтованих видів індустріальної діяльності, а також розвитку процесів корпоратизації і олігополізації, створення для забезпечення комплексної взаємовигідної взаємодії металургійних і гірничодобувних підприємств фінансово-промислових груп та виробничих об'єднань підприємств агломерації. Їх ефективність в межах агломераційних утворень старопромислового типу (із переважанням сировинно- та енергоємних виробництв з низьким коефіцієнтом капіталізації і комерціалізації) підтверджена європейською і світовою практикою [4;8;9].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Встановлення економічної ефективності функціонування промислово-агломераційних утворень України в ринкових умовах виступає дієвим інструментарієм розробки стратегій регіональної політики та змістовного наповнення проектів і планів соціально-економічного розвитку території, що є основою для подальших розвідок у даному напрямку.

Література

1. Іщук С. І., Гладкий О. В. Формування Київського технополісу: суспільно-географічний аспект // *Український географічний журнал*. – 2005. - № 4. – С. 51-60.
2. Кривенко К. Рентабельність // *Економічна енциклопедія*. – К., Видавничий центр „Академія”, 2002. – Т. 3. – С. 197-198.
3. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Центральной Европы. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с.
4. Проблемні питання формування стратегії соціально-економічного розвитку промислового міста: Зб. наук. праць / під заг. ред. В. Н. Амімана. – Мокіївка, 2005. – 107 с.
5. Anderson R. J. Industrial firm linkages in a post-soviet urban economy: implications for development policy and programmes // *Progress in Development Studies*. – 2006. – Vol. 6. – No. 3. – PP. 224-241.
6. Jerzy Ładysz, Alexander V. Gladkey Functional and territorial development of economic agglomeration in transition economies: the case of the city of Kiev // *Bulletin of Geography (socio-economic series)*. Nicolaus Copernicus University Press / Edited by Daniela Szymańska and Beata Hołowiecka – 2007. – No. 8. – PP. 51-65.
7. Pontes J. P. Agglomerations in a vertically-related oligopoly // *Portuguese economic journal*. – 2005. – Vol. 4. – PP. 157-169.
8. Roberts B. H., Enright M. J. Industry clusters in Australia: recent trends and prospect // *European Planning Studies*. – January, 2004. - № 1. - Vol. 12. – PP. 99-121.